

Т.В.Заболотна*

ЖИТЛОВА ПРОБЛЕМА В ОКУПОВАНОМУ КИЄВІ

У статті проаналізовано житлову проблему населення окупованого Києва як складову повсякденного буття. Викладено основні положення законодавчих документів окупаційної влади щодо регулювання порядку використання та експлуатації житлового фонду й внесення плати. Порушується питання діяльності створеного при міській управі житлового відділу. Розглядається становище киян в початковий період війни, проблеми в облаштуванні побуту.

Ще донедавна, досліджуючи проблеми Другої світової війни, науковці переважно зосереджували свою увагу на питаннях, пов'язаних із баталістикою, партизанським рухом, геноцидом, руйнаціями, знищенням та пограбуванням матеріальних цінностей тощо. Людина з її повсякденними проблемами у воєнний час залишалася поза колом наукових інтересів вітчизняних дослідників, на відміну від їхніх іноземних колеґ, які не ігнорували ці аспекти, вважаючи їх дуже важливими. Із часом ситуація почала змінюватися як у країнах СНД, так і в Україні. З'явилися окремі дослідження проблем солдатського та партизанського побуту. Життя людей у тилу, евакуації, на окупованій території також стали привертати увагу представників історичної науки. Утім і дотепер усі складові життя та побуту людей у страшні дні воєнного лихоліття не досліджені повною мірою. Це стосується й житлової проблеми, яка є невід'ємною складовою життєвих запитів людей, кардинально впливаючи на їх самопочуття.

Констатуючи брак наукових праць у згаданій тематичній ніші, треба визнати, що житлово-побутові проблеми мешканців міст, принаймні фрагментарно, у

* Заболотна Тетяна Володимирівна – мол. наук. співроб. Інституту історії України НАНУ.

контексті інших досліджень уже одержали певне висвітлення в радянській та вітчизняній історичній літературі¹. Однак спеціальної праці з радянського періоду в цілому й доби Другої світової війни зокрема дотепер не створено. Метою даної статті є висвітлення та аналіз проблем забезпечення житлом киян в умовах окупації, а також діяльності відповідних адміністративних установ у цьому процесі.

Перш, ніж розглядати згадане питання, варто наголосити, що й до війни радянські люди не були “розбецнені” побутовими вигодами. Громадський транспорт, електро- й водопостачання, інші комунальні служби хоча й розвивалися в столиці України досить жваво й стабільно, утім їхній рівень усе ж не відповідав вимогам і не встигав за темпами як збільшеного попиту промислових підприємств та організацій, так і зростання кількості населення*. Бракувало й фінансування на ці важливі галузі життєдіяльності суспільства. Відтак, ці та інші об’єктивні й суб’єктивні фактори спричинили складну ситуацію в житловому секторі довоєнної столиці. Типовим було скупчене проживання людей у густонаселених квартирах, бараках, гуртожитках або некомфортабельному приватному секторі. Велика кількість громадян винаймала “кутки”, використовувала під помешкання різноманітні, іноді непристосовані приміщення. Лише незначна частина городян, яка мала певні привілеї, мешкала в окремих квартирах.

Війна внесла свої сумні корективи у всі, без винятку, сфери життя пересічних громадян. Вона зрушила з місця великі потоки людей. Мобілізовані на фронт, евакуйовані на схід країни, кияни залишали своє житло й більшість речей. Руйнація будівель, спричинена бойовими діями та пожежами, не могла не позначитися на кількості житла й призвела до його різкого скорочення.

Уже 19 вересня 1941 р., удершись до столиці України, гітлерівці на свій розсуд здійснювали перерозподіл житлового фонду Києва. Вони почали підшукувати собі житло, обираючи для цього найкращі й найзатишніші куточки історичного центру міста. Командування добірних військових частин, жандармерія й інша військова знать зайняла район Липок, виселивши все цивільне населення, за винятком швейцарів і двірників. Улаштувалися й на Хрещатику та прилеглих вулицях, інших центральних районах, де будинки відповідали вимогам (комфорт, центральне опалення).

Повністю німці заселили вулиці Єкатерининську (нині – Липська), Левашівську (нині – Шовковична), Банкову, Виноградну, а вулиці Енгельса (нині – Лютеранська), Круглоуніверситетську, Жовтневої революції (нині – Інститутська), Кірова (нині – Грушевського) та Урбановича (нині – Суворова) – частково. Вищі німецькі чини (військові та цивільні) розташувалися також на Тимофіївській вул. (нині – М.Коцюбинського) №12, №9, №10. Залізничний керівний склад та охорона цього відомства розселилися в будинках по вул. Безаківській (нині – Комінтерну). Усі уцілілі готелі міста були заповнені високоставленими німецькими військовими чинами². Німці займали порожні установи, квартири евакуйованих киян, відбираючи ключі у кербудів та двірників.

Для окупантів центр міста був зручним у всіх відношеннях (побутовому, транспортному, економічному тощо). Тому гітлерівці продовжили процес його “освоєння” й після широкомасштабної пожежі, яка розпочалася внаслідок вибухів 24 вересня 1941 р., виселивши киян із уцілілих кварталів та вулиць, розташували там свої приватні помешкання, установи й військово-адміністративний апарат.

Вибухи та пожежі повністю знищили та завдали значної шкоди багатопверховим густозаселеним житловим та адміністративним будівлям у центрі столиці. Першим злетів у повітря кінотеатр на розі вул. Прорізної та Хрещатика.

* Кількість населення у Києві зросла з 518 тис. осіб у 1914 р. до 890 тис. у 1941 р.

Потім почалися вибухи в інших будинках центральної магістралі міста. Через невеличкий проміжок часу перетворився на купу цегли міський поштамт, а далі – т. зв. будинок Гінзбург'а по вул. Інститутській (нині на цьому місці – готель “Україна”), “Гранд-готель” та ін. споруди. Поступово будинок за будинком вибухав Хрещатик, залишаючи під уламками будівель не стільки окупантів, скільки пересічних киян.

Спроби гітлерівців загасити пожежі в центрі Києва не дали помітних результатів. Намагаючись локалізувати вогонь, який перекидався на сусідні будівлі й загрожував набутти великих масштабів, німці почали підривати будинки на прилеглих до Хрещатика вулицях.

Через пожежі й вибухи згоріли й були зруйновані всі будівлі на території, обмеженій вулицями: Хрещатик – непарний бік (від буд. №5 до Бессарабки, парний бік – від Думської (нині – Незалежності) пл. до Фундуклеївської (нині – Б.Хмельницького), Інститутська – весь парний бік до вул. Ольгинської, Ольгинська – весь непарний бік, площа з театром ім. І.Франка (театр залишився цілим), вул. Миколаївська (нині – Архітектора Городецького), Мерінгівська (нині – М.Заньковецької) та Нова (нині – Станіславського) повністю; Лютеранська – від Хрещатика до Сулимівки* – повністю; Прорізна – від Хрещатика до Михайлівського провулку – повністю; Пушкінська – від Прорізної до Фундуклеївською – повністю; Музичний провулок – весь; Фундуклеївська – від Хрещатика до Пушкінської – весь парний бік. Забудова всередині цих кварталів так само згоріла повністю³.

Унаслідок пожеж було знищено 600 будинків (загальною площею 1,764 тис. м², з неї житлової площі – 338 тис. м², нежитлових приміщень – 756 тис. м², підвалів – 380 тис. м²). У будівлях, розташованих поряд із зруйнованими, теж були значні пошкодження, зокрема водогону, каналізації, системи опалення, ліній електропередач, ліфтів, а найбільше – особистого майна громадян.

Мешканці житлових будинків, яким пощастило уціліти, одразу після вибухів почали тікати часто-густо без речей, іноді з невеличкими клумаками, до садів над Дніпром і Золоторітського саду, Володимирської гірки та інших безпечних місць. Киян також силоміць виганяли із навколишніх будинків німці й протягом двох тижнів не дозволяли повертатися до їхніх помешкань. Більшість із тих, чия квартира в центрі залишилася неушкодженою, через короткий час окупанти все ж виселили остаточно, створивши там особливу зону, куди городянам суворо заборонялося з'являтися за будь-яких обставин. Порушення такого розпорядження тягло за собою покарання – розстріл. На багатьох будинках були вивішені оголошення: “Реквізується для німецького війська. Вхід забороняється”.

Саму процедуру виселення киян із квартир добре пам'ятає З.Петрова, якій на початок війни було 17 років. Вона з батьками мешкала в 3-поверховому будинку на Михайлівській площі поряд із гімназією. Від початку пожеж на Хрещатик прилеглими до нього вулицями їздила німецька машина й гітлерівець у рупор оголошував про необхідність термінового виселення мешканців. Це дало змогу узяти хоч якийсь мінімум речей... Була глибока ніч. Звідусіль ішли кияни (жінки, діти, чоловіки), тягнучи клунки з речами. Певний час Зінаїда з батьками та 5-річною племінницею поневірилися містом, а потім батько знайшов порожню 1-кімнатну квартиру без меблів та речей⁴.

Професор Київського лісогосподарського інституту І.Житов, який мешкав за адресою вул. Енгельса, 21-а, кв.1, свідчив: “Українець не мав чітко закріпленого за ним помешкання. У будь-який час його могли виселити під тим

* Сулимівка – будівля, пам'ятка архітектури 30-х рр. ХІХ ст., розташована на вул. Лютеранській, 16.

чи іншим приводом. Особисто я та ще 19 мешканців нашого будинку підлягали виселенню без надання квартир і засобів для переїзду”⁵.

Отже, у перші дні окупації столиці України ситуація з житлом для городян складалася не найкращим чином. Найбільше лиха зазнали мешканці центральної частини міста. Люди залишилися без теплих речей, без даху над головою, а незабаром – морози. Легше було тим, у кого в Києві чи в передмісті були родичі, близькі знайомі, які могли надати притулок хоча б на якийсь час. Та, на жаль, не всім пощастило. І переважна більшість киян, утративши житло, змушена була тинятися вулицями, парками та скверами міста, шукаючи якогось притулку для себе та для своїх дітей. Інколи вони відшуковували залишені квартири й самочинно їх займали (як це було у випадку З.Петрової), домовляючись із кербудами та двірниками.

Хоча в багатьох киян їхні помешкання залишилися майже неушкодженими, але жити в них стало важче через побутові незручності. У багатьох будинках вибуховою хвилею повибивало шибки, а скло на той час стало на вагу золота. Не було світла, води. Інколи воду доводилося носити з криниці, яка розташовувалася за декілька кілометрів від будинку, часто – єдина на район. Люди вишикувалися в черги, стояли по 2–3 год., намагаючись набрати води й донести її без утрат. Такі ж проблеми були й з освітленням. Пересічним киянам користування електрикою заборонялося, за порушення наказу загрожував розстріл. Якщо патрулі помічали джерела світла, вони без попередження відкривали вогонь по вікнах.

Киянка І.Хорошунова, яка пережила всі жахи окупації, згадувала про побутові й житлові проблеми того часу: “...убоге освітлення – гасова лампа, але ми не маємо права скаржитися, в інших тільки каганці. У багатьох же немає й таких. Темно, холодно. Увесь час хочеться спати”⁶. А вже 13 січня 1942 р. вона записала у свій нотатник, що світло відключили навіть у тих поодиноких квартирах, де воно було за спеціальними протекціями й дозволами. У листопаді 1941 р. постала нова проблема: опалювальна система вже не діяла зовсім. У квартирах було так холодно, що стіни вкривалися памороззю. Люди грілися, чим могли. Дехто сам складав у квартирі опалювальні плити, ставили буржуйки, виводячи димхід у вікно чи просто в стіну. Тривалий час кияни використовували замість дров обгорілі балки, перекриття із зруйнованих будинків центральної частини міста. Та не всі могли тягти на плечах важкі колоди, тому палили меблі, книги, папери тощо. Утім й це кардинально становища не змінювало. Холод проймав людей до кісток, до нього додавався голод та інші негаразди.

Непридатність для проживання житла доповнювалась, як свідчать численні документи, низкою побутових незручностей у приміщеннях – відсутністю ліжок, постільної білизни, матраців, меблів тощо.

У приватному секторі, особливо на околицях Києва, де точилися бої, житловий фонд знаходився також не в кращому становищі. Зруйновані внаслідок вибухів, пожеж, бомбардувань житлові будинки були непридатні для проживання. Тож люди мешкали в господарських приміщеннях, хлівах, рили землянки, які одночасно слугували й укриттям від бомбардування, і схованкою для речей. Кияни не мали належних коштів для ремонту будівель, а тому доводилось жити в помешканнях, які аж ніяк не нагадували довоєнні оселі.

Побутових негараздів окупанти намагалися не помічати, але вони не забули про стягнення з населення квартплати за проживання в напівзруйнованих, неопалюваних квартирах. Досить показовим у цьому плані є лист від 3 жовтня 1941 р., надісланий на ім'я голови міської управи О.Оглоблина киянином похилого віку Л.Лічковим, який мешкав на бул. Шевченка, 36, кв. 9, де порушувалися житлові проблеми киян і, серед іншого, квартплати. Автор листа цілком слушно зауважував, що “в мешканців при відсутності заробітків нема

чим платити”⁷. Проте міська влада не звертала увагу на об’єктивні обставини й з часом запровадила твердий тариф у розмірі 1 руб. 32 коп. за м² і 4 руб. із кожного члена сім’ї за комунальні послуги. Квартплата вносилася радянськими грошима в банки⁸. До тих, хто не сплачував належної суми, застосовувалися каральні заходи. Так, 15 квітня 1942 р. голова м. Києва Л.Фороствіський, що обійняв цю посаду після наступника О.Оглоблина В.Багазія, ухвалив постанову №71 “Про затвердження інструкції про виселення наймачів, які не сплатили платежів за житлові й нежитлові приміщення”, згідно з нею виселяли всіх, хто мешкав у квартирі, оплата за яку не вносилась протягом 2 місяців⁹. Окрім того, система оподаткування, запроваджена новою владою, передбачала стягнення з громадян поряд із іншими податками та зборами: із власників будинків податок із будівель в розмірі 1% страхової оцінки, а решта – сплачувала житловий податок залежно від категорії житла, яка визначалася з урахуванням його якості та місяця розташування.

Повертаючись до подій перших днів окупації столиці України та концептуальної політики гітлерівців і місцевої адміністрації у сфері житлозабезпечення киян, варто зауважити, що ставлення представників “нової влади” до цього питання різнилося, змінюючись під впливом подій.

Так, уже невдовзі після вибухів та пожеж у центрі Києва кричущі проблеми великої кількості людей, які опинилися просто неба, змусили міську управу здійснити низку кроків досить гуманного характеру.

28 вересня 1941 р. міська управа звернулася через газету “Українське слово” до населення, яке за тих чи інших обставин утратило житло, і запропонувала займати вільні квартири самостійно, попередивши про це двірників. Це дозволялося робити лише в тих районах, де компактно не мешкали гітлерівці й куди вхід киян не був заборонений під загрозою розстрілу.

Для погорільців встановлювався окремий порядок надання житла. Їм потрібно було отримати довідку в будинкоуправлінні про те, що вони дійсно проживали в будинках, які згоріли, і при цьому надати підтвердження двох–трьох мешканців, що раніше проживали по сусідству¹⁰.

Д.Гуменна у своїй книзі “Хрещатий Яр”, цілковито присвяченій подіям в окупованій столиці України, згадуючи поневіряння, пов’язані із отриманням житла в дні окупації, серед іншого зауважувала, що незважаючи на зовні привабливі пропозиції від міської влади, цей процес набув хаотичного характеру. Біля нашвидкуруч зорганізованих районних управ уже наприкінці вересня – на початку жовтня 1941 р. стояли черги з погорільців та тих киян, яких силоміць виселяли з уподобаних німцями будинків.

Самі черги, підкреслює Д.Гуменна, були строкаті за своїм якісним складом. Були в них і спритники, що вже дістали по два–три помешкання. Траплялися й мародери, які, скориставшись бідною, тимчасовим безладдям і приспаною пильністю місцевої влади та німців, отримавши “ордери”, ходили порожніми квартирами, забирали все найкраще, що там знаходили, вивозили на село, де також мали житло. Украдене майно вони залишали собі, розпродували чи обмінювали на продукти¹¹.

Утім, така ситуація із розподілом житла у столиці довго тривати не могла. “Лад” дуже швидко навели німці, установивши суворий контроль не лише за населенням, але й за житловим фондом, позаяк і перше, і друге було ланками одного ланцюга в межах загальної політики забезпечення окупаційного порядку й виявлення осіб, що йому загрожували.

Комендант міста генерал-майор Ебергард, скасувавши наприкінці вересня попередні накази органів місцевого управління, припинив практику самочинного зайняття киянами вільних квартир і наказав кербудам негайно зачинити такі помешкання, повідомивши про них у районні управи протягом 5-ти днів після ого-

лошення наказу. Щодо зайнятих квартир, слід було надати інформацію, чи мають їх мешканці дозвіл міського житлового відділу на проживання, чи вселилися до них самочинно. “Непослухи” припису коменданта міста суворо каралися.

17 жовтня 1941 р. міська управа, у свою чергу, ухвалила постанову “Про впорядкування житлового фонду м. Києва, переобрання керуючих будинками та заборону обміну квартирами”, за якою кербуди та домовласники зобов’язувалися скласти довідки про вільні приміщення в підпорядкованих їм будинках і подати їх до 25 жовтня в міську управу за зразком: а) назва вулиці; б) номер будинку; в) поверх та номер квартири; г) кількість кімнат та їх площа в м²; ґ) комунальні зручності (опалення, ванна, санвузол); д) кому раніше належало помешкання (прізвище, національність, партійність). Утім, серед цих пунктів відсутній був той, який фіксував би стан тієї чи іншої квартири, що на той час було досить важливим показником для характеристики житла. Отже, облік житлового фонду здійснювався за кількісними ознаками, і аж ніяк не якісними.

Особливий інтерес для окупаційної влади становили квартири, де раніше проживали євреї. Тому відомості про їхні помешкання в загальних звітах подавалися виокремлено за такою формою¹²:

Адреса	Поверх	Жили жиди чи інші	Вільна	Ким зайнята	Зайнята самочинно чи з дозволу
--------	--------	----------------------	--------	----------------	-----------------------------------

У п.3 названої вище постанови міської управи відзначалося, що киянам, які мали житлову площу, категорично заборонялося самовільно переміщатися містом із однієї квартири в іншу без відповідного дозволу райжитловідділу. Останнім наказувалося подбати про те, щоб квартири та окремі приміщення в них надавалися виключно тим, “хто мав у них гостру потребу”. До того ж, щоб визначити цю потребу, працівники установи повинні були обстежити житлові умови прохача та скласти про це акт¹³. Проте тривалий час ця постанова практично не мала чинності, оскільки мало хто сподівався на допомогу новоутворених органів влади, покладаючись лише на себе. Міський голова В.Багазій, заступивши 29 жовтня 1941 р. на посаду, підтримав систему контролю в розподілі житла, впроваджувану гітлерівцями, та в грудні 1941 р. оголосив про взяття на облік залишеного мешканцями міста житла та майна¹⁴, відновивши таким чином попередній порядок надання квартир киянам та позбавивши їх надій на швидке задоволення потреб у цьому напрямку. А 11 квітня 1942 р. з’явилося розпорядження голови м. Києва Л.Форостівського за №35 “Про припинення видачі дозволів на житлові приміщення до повного впорядкування житла”. Кербудам заборонялося самовільно переселяти мешканців у своєму будинку з однієї квартири в іншу. Вимагалось протягом 2-х тижнів здійснити остаточний облік вільної житлової площі¹⁵. Таким чином, зрозуміло, що спроби хоч якось визначити обсяги вільної житлоплощі та ліквідувати повсюдні явища самочинного захоплення помешкань тривалий час залишалися на папері. Тому це до певної міри дало киянам змогу віднайти хоч якесь житло, яке часто вдавалося відстояти до кінця окупації.

Аналізуючи політику окупаційної влади в питаннях обліку та розподілу житла в столиці України, варто підкреслити, що окремі категорії цивільних осіб та фахівці певного профілю користувалися перевагами в отриманні квартир. Так, кращі квартири надавалися функціонерам окупаційної адміністрації, або бронювалися місцевою владою для спеціалістів чи посадових осіб, які приїжджали за викликом у Київ. Окремо розглядалося питання з надання житла, наприклад, лікарям, на яких був особливий попит під час війни. У розпорядженні міського голови Л.Форостівського за №236 від 31 серпня 1942 р. відзначалося, що слід уникати неконтрольованого переселення лікарів із міста чи в районах міста, а тому за згодою генералкомісаріату за відділом охорони

здоров'я закріплювався буд. 17/2 на розі вулиць Житомирської та Стрілецької. Керівництву відділу охорони здоров'я надавалося право виселяти із зазначеного будинку осіб, які змінювали місце роботи й не працювали в медичних установах, підпорядкованих міській управі¹⁶. Згідно з аналогічним розпорядженням щодо житлового забезпечення працівників охорони здоров'я №275 від 28 вересня 1942 р. однойменному відділу передали буд. 49 по вул. Вел. Васильківській на тих самих умовах¹⁷.

Професійним діячам, спеціально запрошеним окупаційною владою для роботи в місті, пропонували квартири в елітних будинках центральної частини міста з усіма вигодами, які існували в умовах воєнного часу. Так, відомий письменник Андрій Любченко, який на початку окупації мешкав у Харкові, а 1942 р. переїхав до Києва на запрошення газети "Нове українське слово", отримав охайну та затишну 2-кімнатну квартиру в Шевченківському районі¹⁸. Особлива перевага надавалася інженерам та іншим спеціалістам технічного профілю, в яких міська влада була зацікавлена, оскільки їх можна було залучити до відбудови та функціонування підприємств міста.

Дотримання неухильного виконання наказів німецької влади та органів місцевої влади у сфері житлового господарства, як і суворого обліку населення, що мешкало в певних будинках, покладалося на кербудів та двірників, які в дні окупації столиці України стали здебільшого надійними помічниками режиму. Вони, до речі, відіграли не останню роль у складанні списків євреїв та виявленні родичів осіб, що становили небезпеку для окупантів.

Окрім кербудів та двірників, за порядок у житлових приміщеннях відповідали також сторожі, які стежили за тим, щоб ворота будинків протягом усієї ночі були замкнені. Під час окупації на цих посадах працювали люди різної кваліфікації – від чорнороба до інженера та професора. Треба зауважити, що кияни охоче йшли на таку роботу, оскільки за кожного мешканця будинку вони отримували фіксовану платню на місяць і їх не залучали до інших робіт, а, головне, не забирали до Німеччини.

У цілому ж питаннями контролю за житловим фондом столиці та іншими не менш важливими аспектами його функціонування мав займатися спеціально створений при міській управі житловий відділ. Одним із першочергових завдань цього структурного підрозділу було здійснення обліку житлового фонду та всіх вільних квартир, які через райвідділи розподілялися серед населення, що залишилося без житла внаслідок пожеж, вибухів та інших обставин за спеціальними приписами окупаційної влади. Поряд із вирішенням різноманітних проблем житлово-комунального характеру, ця організація виконувала й інші функції, зокрема здійснювала прописку та реєстрацію населення, встановлювала порядок розподілу житла та відповідальність за його порушення.

За погодженням із німецьким комісаріатом та головою міста житловий відділ визначав політику в галузі надання житла, встановлював тарифи на комунальні послуги, а його підрозділи на місцях впроваджували зазначені положення на районному рівні. У перші тижні функціонування цих відділів, їх діяльність зосереджувалася переважно на розгляді та задоволенні заяв про зміну житлової площі після вибухів та пожеж. Згодом почалося утворення підвідділів, які вже розгортали планомірну роботу.

У вересні-жовтні 1942 р. житловий відділ міської управи розташовувався на бул. Шевченка, біля "євбазу"¹⁹ (єврейського базару – Т.З.). До кінця жовтня 1941 р. установа чотири рази змінила місце дислокації, переїхавши з Андріївського узвозу на Обсерваторну, звідти на Новопавлівську (нині – Ю.Кочубинського), а потім на Житомирську (нині – Вел. Житомирська). Про повсякденну роботу цієї установи згадує киянка І.Хорошунова: "...входять у неї без пропусків, тому там черги й тиснява, як за хлібом. Хоча було оголошено,

що припинено видачу ордерів на які-небудь квартири, їх все рівно видають... У місті маса порожніх квартир, а ордерів простим смертним одержати неможливо”²⁰. Пересічним киянам давали погане житло – вологі, брудні, з вибитими шибками квартири. Той, хто давав хабара, міг сподіватися на щось краще. Проте не завжди. Матеріальне стимулювання посадовців, які розподіляли житло, необхідно було підкріплювати потрібними зв’язками.

Часто-густо співробітники житлових відділів, користуючись своїми повноваженнями й за допомогою дворників та кербудів удавалися до зловживань, особливо щодо бездоглядних квартир. Посадові особи, які займалися розподілом житла, привласнювали чужі квартири в кращих будинках, забирали з інших помешкань дорогі меблі, надавали квартири родичам або й незнайомим людям за хабар. Тому існував спеціальний наказ, виданий 28 липня 1942 р., згідно з яким необхідно було періодично здійснювати перевірку діяльності житлових відділів. Наприклад, під час перевірки житлового відділу Залізничного району (нині – Солом’янський), проведеної контрольно-інспекційним відділом міської управи, було виявлено низку зловживань із боку керівника цього відділу Авраменка. Останній у власних інтересах порушив порядок заселення житлоплощі, безпідставно переселивши мешканців із 6-кімнатної квартири в будинку №79 на вул. Тарасівській та сам зайняв її, відремонтувавши помешкання коштом житлового відділу. Проте в житлових управах працювали й добросовісні люди, які намагалися допомогти нужденним, при зверненні киян здійснюючи обстеження їхніх житлових умов, згідно з існуючим порядком, і надавали квартиру з районного фонду.

За сприяння міського та районних житлових відділів створювалися також сиротинці та дитячі будинки, які приймали не лише безпритульних і бездоглядних дітей-сиріт, але й тих, хто мав батьків. Про це згадує Д.Малаков, який певний час перебував у дитбудинку на Солом’янці, організованому Є.Бурмистровою, де дітей рятували від голоду й намагалися будь-що відволікти їхню увагу від війни²¹. Але дитбудинки не могли забезпечити життя дітей навіть на мінімальному рівні. Певним чином у цій ситуації намагалися зарадити Український Червоний Хрест та Комітет взаємодопомоги – організації, створені українськими самостійниками. Вони виявляли найбільш нужденні категорії людей та надавали їм допомогу речами, продуктами, інколи грошима, сприяли в отриманні житлової площі.

Із викладеного зрозуміло, що житловий відділ міської управи відіграв важливу роль у житті пересічних киян, виконував низку функцій, інколи зовсім не характерних для нього. Відповідно до цього будувалася його структура. Він складався з 9 секцій: охорони та розподілу житлового й нежитлового фонду, контролю за бездоглядним майном, юридичної, фінансово-планової, постачання цієї організації, інженерно-технічної, та як окремих одиниць – бюро інвентаризації, експлуатаційної групи й контори сажотрусів.

Секція охорони та розподілу житлового та нежитлового фонду розпочала роботу згідно з існуючими документами 20 вересня 1941 р. Проте, швидше за все, ця дата є досить сумнівною, адже саме в цих числах була сформована, власне, міська управа. На дану структуру покладалися такі функції: охорона житлового та нежитлового фонду м. Києва (будинків, контор, торгово-складських приміщень, гаражів тощо). Вона мала здійснювати нагляд за використанням житла згідно з призначенням, утриманням його в належному стані, проведенням обліку, експлуатацією житлофонду шляхом здачі в орендне користування. Утім, аналіз у тій чи іншій секціях житлового відділу реальної ситуації з житлом дозволяє дійти висновку, що задекларовані на папері обов’язки та напрямки роботи зазначених структур не завжди вдавалося реалізувати. Функції, визначені саме для підрозділу охорони та розподілу житлового й нежитлового фон-

ду дублювалася іншими секціями житлових відділів міста чи районів. Це викликало плутанину, а інколи й конфліктні ситуації. Мали місце випадки, коли на одне й те ж приміщення претендували дві особи, одна з яких одержувала ордер в райжитловідділі, а друга – у міськжитловідділі, що свідчить про відсутність координації та належного розподілу сфер впливу між підрозділами схожих напрямків діяльності.

Заяви від населення на видачу ордерів на житлові приміщення до початку прописки приймали та розглядали, головним чином, райжитловідділи, які після позачергового забезпечення приміщеннями німецьких організацій та установ управи, у першу чергу задовольняли прохання певних категорій киян – погорільців, адміністративно виселених радянською владою в передвоєнні роки, мешканців вологих та підвальних приміщень, родин із недостатньою житлоплощею тощо. Першим двом категоріям житло надавалося на підставі відповідних довідок, решті, як правило, після обстеження на місцях.

Оренда приміщень нежитлового фонду оформлялася в секції охорони та розподілу житлового й нежитлового фонду шляхом видачі тимчасових дозволів. Безпосереднє виділення приміщень із наявним у них майном на охорону (за умови, що орендар охоронятиме його – Т.З.) орендареві та стягнення плати здійснювали райжитловідділи. Існувала велика заборгованість із орендної плати. Наприклад, по Шевченківському району – 76%, по Богданівському – 55% (лише по двох районах – близько 300 тис. крб.²²).

Усього на 31 березня 1942 р. 42 408 киян отримали ордери на житлові приміщення загальною кількістю кімнат 63 432. Найбільше таких ордерів видано в Подільському районі (9685 на 15 360 кімнат), хоча найбільший державний житловий фонд був у Шевченківському районі (539 631 м²), але ордерів тут було видано в 4 рази менше²³. Таким чином, як і за радянської влади, найбільш густозаселеним залишалися Подільський та Печерський райони.

Аналізуючи стан житлового фонду та його розподіл, варто звернути увагу й на цілком очевидні пріоритети в цій сфері окупаційної верхівки, про що вже йшлося вище. Цікавими видаються дані про наявність відомчих будинків по районах та про будинки, захоплені німецьким командуванням²⁴:

№	Район	Кількість відомчих садиб	Кількість відомчих будинків	Кількість садиб, що належали НКВС	Кількість будинків, зайнятих німецьким командуванням
1.	Богданівський	–	75	8	40
2.	Володимирський	31	68	–	70
3.	Дарницький	–	–	1	49
4.	Залізничний	–	–	1	1
5.	Куренівський	11	11	1	116
6.	Печерський	47	58	13	106
7.	Подільський	–	–	2	16
8.	Святошинський	–	61	11	49
9.	Софіївський	75	123	1	12
10.	Шевченківський	164	396	38	459

Як видно з таблиці, гітлерівці надавали перевагу тим же районам, що й номенклатура радянської України та керівництво республіканського НКВС, заселяючи переважно саме відомчі будинки, оскільки вони перебували в кращому стані (особливо яскраво ця тенденція проявилась у Шевченківському районі). У квартирах були досконалі ремонти, зручне планування, наявні каналізації, водогін та центральне опалення тощо.

Водночас секція охорони та розподілу житлового й нежитлового фонду була завалена листами від пересічних громадян, які прагнули поліпшити свої жит-

лові умови. Переважно кияни претендували на житло, де раніше мешкали єврейські родини, яке з відомих причин спорожніло. Так, громадянин В.Пауль 7 жовтня 1941 р. звернувся до керівника міського житлового відділу із таким листом: “У зв’язку з тим, що весь час проживаю в Києві за адресою Брест-Литовське шосе (нині – пр-т Перемоги), 19/6 у поганих умовах, у низькій мокрій хаті, нема світла, у додаток від вибухів похилилася на один бік, ... звертаюся до Вас із великим проханням не відмовити в цьому й дати можливість зайняти краще помешкання №3 жидівки Звенярьської”²⁵. Інколи людям щастило, і їхні звернення задовольнялися без застережень. Аналогічні клопотання надходили й від установ. Так, комендант Київського району охоронної поліції 29 листопада 1941 р. надіслав лист до житлового відділу з проханням видати ордер на будинок фахівців (Брест-Литовське шосе, 78) для їхнього співробітника В.Левчука, що мешкав по Кривому провулку, 8/7 в аварійному будинку. Ордер на дві кімнати йому видали вже 9 грудня 1941 р.²⁶ Але спогади очевидців тих подій переконують у тому, що швидке вирішення такого питання було великою рідкістю, тому цілком слушним є припущення, що все це могло статися лише завдяки особистим контактам із тими співробітниками, які здійснювали розподіл житла.

Роботу в напрямку виконання вимог німецького командування в сфері контролю за безгосподарчим майном здійснювала спеціальна секція, утворена 29 грудня 1941 р. за постановою міської управи №284. До її компетенції належав також контроль районних житлових управ щодо впорядкування обліку, перевірки правильності реалізації, охорони майна тощо. Одним із головних її завдань було виявлення та інвентаризація бездоглядного майна. До останнього належало все, що залишалося у квартирах, де вже ніхто не жив. Такі помешкання були порожніми з різних причин. Так, досить багато квартир із пристойним умеблюванням, дорогими картинами й посудом, великими книгозбірнями, іншими цінними речами належали знищеним у Бабиному Яру євреям; інші будинки чи квартири – евакуйованим киянам. Окремі помешкання залишили особи, які вибули на села в пошуках кращого життя. Майно зі згаданих безгосподарчих квартир, особливо з центру міста, стало об’єктом полювання для міських злодіїв, які зламували замки, забирали все найкраще, вантажили на візки й вивозили, а потім здавали на базари, де його й розпродавали. 5 березня 1942 р. Л.Форостівський видав розпорядження №2, яким заборонив продаж та безкоштовну передачу безгосподарського майна, “яке раніше належало комуністам, жидам, комісарам та іншим втікачам із м. Києва”²⁷. Відтоді в цьому напрямку посилювався контроль. Майно забирали тепер уже працівники житлових управ і звозили його на спеціальні склади, а згодом продавали або роздавали за накладними, виданими міськими чи районними житловими управами. Німці ретельно через своїх українських помічників збирали меблі з квартир евакуйованих на схід радянських громадян. Ходили цілі “хороводи” інспекторів.

Безгосподарче майно, меблі й навіть білизну поділили на чотири ґатунки. Речі I-ої та II-ої категорії вивозили в Німеччину (для цього була створена спеціальна фірма), III-ої – пропонували для забезпечення потреб управ та їх працівників і частково за гроші населенню, а вже IV-ої категорії, тобто весь непотріб, – продавали, в окремих випадках видавали, якщо на те було розпорядження керівників житлових відділів, киянам.

Німцям віддавали речі безкоштовно, але крім них мали доступ до такого майна й ті, хто його розподіляв, яким воно теж діставалося задарма. У деякого воно осідало вдома, але більшість розпродавала через торгівельну мережу*.

* У 1942 р. поживилася приватна торгівля. Інспектори міського житлового відділу виявили 68 випадків приховування співробітниками районних житлових відділів бездоглядного майна, яке не було на обліку (ДАКО. – Ф.-Р. – Оп.7. – Спр.3. – Арк.12 зв.)

Вищі чини окупаційної влади переправляли у “фатерлянд” усе награбоване майно: меблі, посуд, хутро, білизну, взуття. Особливо їм потрібні були теплі речі²⁸. Вивезенням меблів займалися протягом усієї окупації й особливо в останні місяці перебування в місті. Приблизно в середині жовтня 1943 р., коли більшість киян виселили із “забороненої зони”, яка за своїми розмірами була значно більшою, ніж та, що була створена на початку окупації, німці ходили квартирами, дворами, сараями, розривали ями й витягували речі, які мешканці міста позачували перед залишенням своїх осель. Наприкінці жовтня того ж року була створена спеціалізована контора із сортування таких речей, але із зрозумілих причин вона не встигла розгорнути свою діяльність²⁹.

Та не лише порожні квартири й цінні речі ставали об’єктом пильної уваги “поціновувачів” раритетів. Не гребували нові господарі й майном, яке перебувало в обжитих квартирах. Цікавий факт, що нові меблі й речі належало вилучати в мешканців столиці України під тим приводом, що вони занадто гарні для пересічних киян, тож їх треба віддати визволителям “від жидо-більшовицького ярма”. Під цією маркою працівники житлових відділів та їхні помічники вилучали все найкраще, на свій розсуд, інколи залишаючи сім’ю без найнеобхідніших речей: столів, стільців, ліжок, одягу, взуття, пропонуючи їм взамін щось набагато гірше й до того ж за гроші, або ж узагалі нічого не пояснюючи й не зважаючи на вмовляння господарів реквізували все. Так, учителька з великим педагогічним стажем, яка мешкала в Богданівському районі столиці зі своїми 6-ма сестрами, скаржилася в міський житловий відділ, що до неї прийшли працівники однойменного районного відділу й окрім меблів I-го та II-го ґатунку забрали все, навіть розірвані штори³⁰.

6 жовтня 1941 р. при житловому відділі була створена юридична секція, яка мала розробляти типові договори та окремі правила, що стосувалися житлового відділу, а також положення про плату за житлові та нежитлові приміщення, центральне опалення, надання юридичних консультацій та правових висновків у справах житлових відділів. До речі, у цьому підрозділі окрім 4 штатних працівників працював юрисконсульт – німець, який виконував доручення керівника відділу в німецьких установах. Серед основних положень, які розробила секція за час роботи, були такі: про функціональні обов’язки двірників та кербудів; правила внутрішнього розпорядку в будинках; про квартплату та оплату нежитлових приміщень; про відкриття помешкань, із яких кияни виїхали й не несуть покладених на них обов’язків щодо сплати всіх необхідних податків; про виселення осіб, які не сплатили квартирної плати протягом 2 місяців; і мешканців, які своєю поведінкою або поведінкою членів родини роблять неможливим для інших мешканців спільне проживання з ними в тій же квартирі чи кімнаті; про виселення з нежитлових приміщень орендарів, які не сплатили орендної плати за термін понад місяць³¹.

Функціями, пов’язаними з розв’язанням економічних питань займалася організована ще наприкінці вересня 1941 р. фінансово-планова секція. На неї покладалося: а) фінансування та фінансове планування житлової й нежитлової мережі Києва через спеціальні житлові відділи райуправ, які об’єднували будинкоуправління як госпрозрахункові одиниці та розрахункові контори як одиниці, що здійснювали фіскальні функції; б) керівництво, інструктаж у ділянці облікової, звітної, планової та бухгалтерської роботи всієї мережі; в) зведення планів та звітів у житловій системі; г) контроль та ревізія господарської, фінансової та облікової роботи районних житлових контор і підпорядкованих їм одиниць. Головним же завданням фінансово-планової секції було приймання квартирної та орендної плати.

Забезпеченням житлового відділу необхідними будівельними матеріалами займалася утворена 10 жовтня 1941 р. секція постачання. За проведення

будівельних та ремонтних робіт як узагалі приміщень, так і систем центрального опалення відповідала інженерно-технічна секція. У 1941 р. вона була зосереджена на підготовці будинків до зимового періоду й усуненні аварій та діяла згідно зі складеним планом³².

Для виявлення наявного житлового фонду міста, встановлення його об'єктивного стану й подальшого інформування про це відповідні керівні, плануючі та оперативні органи 17 жовтня 1941 р. розпорядженням голови міської управи в надрах житлового відділу було створено бюро інвентаризації. Реальну роботу воно розпочало 15 листопада 1941 р. Відтоді й до 1 квітня 1942 р. було інвентаризовано та взято на облік 722 садиби, які здавалися в оренду, 1243 торгово-промислових приміщення і підприємств, зареєстровано 4450 приватних садиб (без виходу на місце обстеження) та 220, стосовно яких треба було збирати додаткові відомості на місцях (робити обміри, давати оцінку)³³.

Експлуатаційна група при житловідділі міськуправи була утворена розпорядженням голови міста від 13 березня 1942 р. №6. Одним із найважливіших і термінових завдань цієї структури була організація очистки садиб від сміття та бруду шляхом вивезення всього непотребу трамвайними платформами й гужовим транспортом, а також закопуванням його у вирвах, вибоїнах, окопах та в спеціально викопаних ровах. Оскільки кількість трамвайним платформ була обмежена, працівники експлуатаційної групи виробили спеціальний графік, згідно з яким сміття вивозили з районів у чітко визначені години. Навантаження його на трамваї здійснювалося працівниками районних житлових управ. Останні ставилися до цього завдання без належної відповідальності, що спричиняло простій платформ по 3–4 год. замість визначених положенням 0,5³⁴. Такі затримки викликали скупчення сміття та бруду в районах, що значно погіршувало санітарний стан міста. Особливо загострилася ця проблема на початку квітня 1942 р. Сніг почав танути й невивезене сміття пливло містом, потрапляло до водогонів, розносячи збудників інфекційних захворювань.

Для дотримання належного порядку в догляді за житловими спорудами 7 жовтня 1941 р. була утворена ще одна структурна госпрозрахункова одиниця житлового відділу – контора сажотрусів. У жовтні організація збрала сажотрусів, які працювали ще за радянської влади та залишилися в місті; провела облік майна та інструменту. Спочатку установа функціонувала при пожежній охороні міста, а вже з 3 лютого 1942 р. перейшла в підпорядкування міського житлового відділу. Вона обслуговувала не лише Київ, але й приміську зону. За договорами із замовниками організація проводила такі роботи: очищала від сажі димарі побутових, промислових печей і систем опалення; будувала та ремонтувала труби, печі, димарі та виконувала інші пічні роботи, а також надавала консультації з питань пічного обігрівання й здійснювала технічний огляд печей і димарів.

Наведений вище аналіз функціональних обов'язків та обсягів роботи міського житлового відділу в цілому та окремих його секцій та підрозділів зокрема, дозволяє скласти певне враження щодо напрямків роботи цих структур та основних проблем, які стояли на шляху їх вирішення. Утім більш повне й об'єктивне уявлення можна скласти, розглянувши роботу районних житлових відділів.

Як уже підкреслювалося, через низку обставин найбільш гостро для киян посталала проблема житла в Печерському районі. Значна кількість будинків району постраждала ще у вересні 1941 р. Інші облаштовані належним чином приміщення з меблями та майном, переважно в мікрорайоні Липки, були зайняті німецькими установами й під приватне житло офіцерами армії III райху.

Перші 3–4 тижні роботи райжитловідділу, організованого у вересні 1941 р., полягали в розгляді та задоволенні заяв про зміну житлоплощі та надання квартир. Районний житловий підрозділ мав таку ж структуру, як і цен-

тральний відділ. У першу чергу були організовані експлуатаційний і технічний підвідділи з ремонтним сектором. У першому робота проводилась самопливом та полягала в наданні ордерів на вільні приміщення нужденним киянам, які зверталися з відповідними проханнями. На початку жовтня 1941 р. було створено ремонтно-будівельний сектор, який мав проводити ремонтні роботи та запобігати руйнуванню житлового фонду, особливо взимку, а також забезпечувати технічно правильну експлуатацію будинків і нормальні житлові умови мешканців. Проте дане утворення проіснувало лише декілька тижнів і було ліквідовано³⁵. Така швидка реорганізація шойно заснованого підвідділу пояснювалася, на нашу думку, відсутністю належних будівельних матеріалів, відповідних фінансів та робітників високої кваліфікації, які б здійснювали визначені роботи, не кажучи вже про будівництво. Переклавши ці справи на кербудів, розпорядчі органи сподівалися здійснювати будь-які ремонтні роботи коштом власників та наймачів житла. Насправді так воно й сталося. Кербуд збирав відповідні кошти, інколи матеріали; наймав робітників, якщо цього вимагав рівень складності робіт, або ж потрібний ремонт проводили самі мешканці.

Від вересня 1941 р. по квітень 1942 р. житловий відділ Печерської районної управи одержав від мешканців 3935 заяв про надання їм житлоплощі, із них задоволено:

- 1) погорільців та потерпілих від вибухів – 884;
- 2) переселенців за вимогою німецького військового командування та інших установ – 650;
- 3) переселено з установ, які належали релігійним організаціям – 114;
- 4) осіб, що зовсім не мали житлової площі – 338;
- 5) надано житлової площі за ордерами міської управи – 151;
- 6) переселено в інші райони міста – 614³⁶.

Таким чином, задоволено в цілому 2751 заяв. Не виконувалися прохання та не задовольнялися заяви тих киян, які не мали свого житла (займали кутки, пристосовані під житло), орендували його чи мешкали в родичів, друзів, а також тих, хто потребував поліпшення житлових умов.

Наявність такої великої кількості невирішених питань пояснювалася тим, що Печерський район перебував в особливому становищі у зв'язку з масовим поселенням верхівки окупаційної влади та потребою звільнення значної кількості житлового фонду на вимогу німецького командування.

У другій половині жовтня 1941 р. при кожному з 57 будинкоуправлінь згаданого району організовано комісії для роботи з переселення мешканців, які проживали раніше в підвалах та на горищах, в аварійних будинках, погорільців, хатніх робітників, піднаймачів, що займали лише кутки та виявленню вільного житлового фонду, а також осіб, що самочинно зайняли житлову площу.

У цілому діяльність житлового відділу Печерського району в дні окупації з невеликим застереженням можна назвати ефективною. Як свідчать документи, заходи працівників цього відділу з вирішення житлових проблем орієнтувалися в першу чергу звичайно на гітлерівців. Але якщо кияни претендували на вільне житло чи безгосподарче майно й воно не перебувало в сфері інтересів окупантів, то питання розв'язували на користь киян. Діяти всупереч волі гітлерівців у співробітників житлових відділів бажання не виникало, оскільки це могло спричинити трагічні наслідки як для самих працівників, так і для киян, яким вони намагалися допомогти.

Багато проблем було в роботі периферійного Святошинського житлового відділу. Щоб задовольнити населення району й особливо погорільців та ліквідувати стихійність і черги біля житлоконтори, за участю учителів було створено районну комісію, яка обстежувала умови життя городян та визначала тих, кому потрібно в першу чергу видати дозволи на квартири. Частково було проведе-

но переселення з підвалів та горищ. Загалом мешканці даного району подали до житлового відділу 5820 заяв. Задоволено житловою площею через контору 2966, через комісії – 2254, не задоволено заяв – 600³⁷.

Отже, зі звітів цього житлового відділу випливає, що значній частині осіб, які подали заяви, надали ордери на житло. Проте ця інформація ніяк не кореспондується зі спогадами киян, оскільки більшість із них стверджує, що житлова проблема залишалася для них актуальною весь період окупації. Зазвичай людей узагалі залишали напризволяще, сподіваючись, що вони самотужки знайдуть собі притулок, або підселяться до своїх родичів чи близьких.

У Святошинському районі мали місце випадки захоплення приміщень без ордерів, інколи навіть із відома кербудів та двірників. Цьому сприяло зловживання керівництва житлової контори, яке із часом усунули від зайнятої посади, проте це не гарантувало припинення роздачі житла, бо нові кербуди теж мали родичів та друзів, які бажали поліпшити свої побутові умови.

Святошинська житлоконтора об'єднувала 565 дворів (1460 будинків та 12 186 мешканців). Відділ проводив усю роботу через 9 кущових контор, які охоплювали 63 будинкоуправління. У січні 1942 р. відділ прийняв на баланс 80 відомчих та 18 військових будинків, із яких частково заселили 9, повністю – 67. Зовсім незаселеними залишилося 22 (через несправність опалювальної системи)³⁸. У будинках були й інші руйнування (вибиті шибки, пошкоджений водогін та каналізація, або взагалі їх відсутність). Цілого й неушкодженого житла пересічним киянам через житлові управи не надавали.

Гостро стояла проблема із ремонтом існуючого житлового фонду. Працівники житлової контори пояснювали зволікання з ремонтом тим, що вони були зайняті розселенням старих та новоприбулих мешканців району й тому не могли приділити належної уваги питанням відновлення ушкоджених систем.

У цілому ж аналіз роботи житлових відділів інших районів Києва під час окупації дозволяє переконатися, що всі вони будували свою роботу за визначеними в міській управі принципами й підпорядковували всі свої дії розпорядженням як його голови, так і наказам гітлерівських посадовців.

Кияни протягом окупаційного періоду мали безліч побутових проблем, у тому числі з житлом. Це стосувалося практично всіх без винятку городян, оскільки й ті, у кого житло не постраждало від військових дій та пожеж, жили під страхом виселення та змушені були залишати його за першою ж вимогою гітлерівців чи працівників житлових відділів. Мешканці столиці України шукали й знаходили різні шляхи розв'язання своїх житлово-побутових проблем.

Політика гітлерівців стосовно забезпечення мешканців столиці як житлом, так і іншими елементами повсякденного життя та побуту була незмінною практично від першого дня окупації. Вона була зорієнтована на обслуговування їхніх інтересів та здійснення запланованих задумів у сфері промисловості, місцевого господарства й пограбування матеріальних цінностей.

Органи місцевої влади, укомплектовані з місцевих мешканців, декілька разів змінювали свою політику стосовно житлозабезпечення киян. Від дозволу самовільно займати квартири тим, хто їх втратив від вибухів та пожеж, до суворого контролю за розподілом і навіть певної дискримінації в цій сфері – таким був діапазон дій міської управи та її житлового відділу.

Вивчення документів доби окупації, спогадів очевидців неминуче призводить до спокуси стати на позиції позитивістів, які надто довіряють першоджерелам, ба навіть ідеалізують їх. Звіти житлових відділів переконають, що окупаційна влада турбувалася про киян, витрачаючи на них великі суми грошей. Натомість спогади сучасників, що вже закінчили свій життєвий шлях та ще живих свідків переконають, що більшість киян не мала ані пристойного житла, ані найменших умов для нормального побуту.

Правда, як завжди, знаходиться посередині. Вона в тому, що мешканці столиці України зазнавали під час окупації численних незручностей та проблем у життєзабезпечення в цілому, і житловій сфері зокрема. Правда й у тому, що міський та районні житлові відділи намагалися щось зробити для людей в той не легкий час.

Проблеми, пов'язані з повсякденним життям населення під час війни й досі залишаються невивченими, вимагають ретельного дослідження та аналізу, осмислення існуючих джерел та літератури. Житлові негаразди як складова буття городян протягом окупації виявляють окремі зрізи загального айсбергу нерозв'язаних питань того часу та шляхи й засоби, використовувані киянами для зменшення їхнього впливу на моральне та фізичне самопочуття людей.

¹ Див.: Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.: У 3 т. – К., 1969; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг.: В 3 т. – К., 1975; Історія міст і сіл Української РСР: У 26 т. – К., 1969–1974; История Украинской ССР: В 10 т. – Т.8. – К., 1984; Безсмертя. Книга Пам'яті України 1941–1945. – К., 2000; *Вронська Т.В.* В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943–1945 рр.). – К., 1995; *Коваль М.В.* Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) – К., 1999; *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993; *Литвин В.М.* Україна в Другій світовій війні (1939–1945). – К., 2004; *Малаков Д.* Оті два роки... У Києві при німцях. – К., 2002; *Терно В.* Расстрелянные воспоминания о странном детстве. – К., 2003.

² Київ у дні нацистської навали. За документами радянських спецслужб. – К.; Львів, 2003. – С.32.

³ *Малаков Д.* Київ. 1939–1945. Фотоальбом. – К., 2005. – С.229, 230.

⁴ Спогади З.Я.Петрової. Рукопис. 22.02.2006.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф.4620. – Оп.3. – Спр.243 а. – Арк.24.

⁶ *Хорошунова И.* Первый год войны. Киевские записки. 8 декабря 1941 г.

⁷ Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф.2412. – Оп.2. – Спр.246. – Арк.20 зв.

⁸ Київ у дні нацистської навали. – С.218.

⁹ ДАКО. – Ф-Р.2356. – Оп.1. – Спр.31. – Арк.9.

¹⁰ Київ у дні нацистської навали. – С.240.

¹¹ *Гуменна Д.* Хрещатий Яр. Роман-хроніка. – Нью-Йорк, 1956. – С.204.

¹² Київ у дні нацистської навали. – С.218.

¹³ ДАКО. – Ф.2412. – Оп.2 – Спр.5. – Арк.20.

¹⁴ Українське слово. – 1941. – 13 груд. – С.4.

¹⁵ ДАКО. – Ф-Р-4. – Оп.2. – Спр.71е. – Арк.35.

¹⁶ Там само. – Арк.309.

¹⁷ Там само. – Арк.352.

¹⁸ Щоденник Андрія Любченка. 2/XI–1941–21/II–1945 р. – Львів; Нью-Йорк, 1999. – С.38.

¹⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.22. – Спр.297. – Арк.129.

²⁰ *Хорошунова И.* Первый год войны. Киевские записки. 12 октября 1941 г.

²¹ *Малаков Д.* Оті два роки... – С.157, 165.

²² ДАКО. – Ф-Р.2356. – Оп.7. – Спр.2. – Арк.19.

²³ Пораховано за даними: ДАКО. – Ф-Р.2356. – Оп.7. – Спр.3. – Арк.1зв., 3, 3зв.

²⁴ ДАКО. – Ф-Р.2356. – Оп.7. – Спр.3. – Арк.2 зв., 3.

²⁵ Там само. – Ф.2412. – Оп.2. – Спр.275. – Арк.14.

²⁶ Там само. – Ф-Р.2356. – Оп.7. – Спр.2. – Арк.19.

²⁷ Там само. – Ф. Р-4. – Оп.2. – Спр.71е. – Арк.2.

²⁸ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.22. – Спр.347. – Арк.5.

²⁹ Там само. – Ф.1. – Оп.22. – Спр.297. – Арк.127.

³⁰ ДАКО. – Ф-Р.2356. – Оп.7. – Спр.3. – Арк.26.

³¹ Там само. – Арк.31 зв.

³² Там само. – Арк.7.

³³ Там само. – Арк.44.

³⁴ Там само. – Арк.25.

³⁵ Там само. – Ф.2412. – Оп.2. – Спр.137. – Арк.1 зв.

³⁶ Там само. – Арк.2 зв.

³⁷ Там само. – Спр.158. – Арк.1.

³⁸ Там само. – Арк.1.

The residential problem of population of occupied Kyiv as a part of everyday life is analyzed in the article. The main clauses of legislative documents of the occupation regime related to the regulation of usage order and exploitation of residential fund and payment are stated. The subject of activity of residential department, attached to the city council, is opened. The state of Kyivans during the initial war stage, the problems of the household settling are examined.

